

Gróf Bethlen István és kora

Gróf Bethlen István
és kora

TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK
AZ ORSZÁGHÁZBAN

Gróf Bethlen István

és kora

BUDAPEST ■ 2014 ■ OSIRIS

A kötet szerzői

ABLONCZY BALÁZS

GYÁNI GÁBOR

GYURGYÁK JÁNOS

PAKSA RUDOLF

PÜSKI LEVENTE

ROMSICS IGNÁC

SIPOS JÓZSEF

TOMKA BÉLA

TÓKÉCZKI LÁSZLÓ

UJVÁRY GÁBOR

UNGVÁRY KRISZTIÁN

ZEIDLER MIKLÓS

TARTALOM

	Romsics Ignác
7	BETHLEN ISTVÁN ÉLETPÁLYÁJA
	Zeidler Miklós
21	REVÍZIÓS TÖREKVÉSEK ÉS KÜLPOLITIKA
	Ablonczy Balázs
49	BETHLEN ISTVÁN ERDÉLYISÉGE
	Püski Levente
	A BETHLENI POLITIKAI BERENDEZKEDÉS
57	AZ 1920-AS ÉVEKBEN
	Tomka Béla
	GAZDASÁGI REKONSTRUKCIÓ MAGYARORSZÁGON
	AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN:
75	RÉGI ÉS ÚJ SZEMPONTOK
	Gyáni Gábor
97	TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKA
	Sipos József
109	A FÖLDKÉRDÉS
	Ujváry Gábor
121	BETHLEN ISTVÁN ÉS KLEBELSBERG KUNO KAPCSOLATA
	Paksa Rudolf
137	A NUMERUS CLAUSUS ÉS MÓDOSÍTÁSA
	Tókéczki László
159	BETHLEN ISTVÁN ÉS A NAGYPOLGÁRSÁG
	Ungváry Krisztián
167	A SZOCIÁLPOLITIKA ETNICIZÁLÁSA
	Gyurgyák János
185	BETHLEN ISTVÁN A VITÁK KERESZTTÜZÉBEN
207	NÉVMUTATÓ

BETHLEN ISTVÁN ÉLETPÁLYÁJA

Bethlen István, a 20. századi magyar politika egyik legjelentősebb és a konzervatív-nacionalista magyar politikai gondolkodás egyik utolsó nagy alakja 1874. október 8-án született Gernyeszegen, Marosvásárhelytől északra, Maros-Torda vármegye egyik akkortájt alig kétezer lakosú kis román–magyar községében. Apai és anyai ágon egyaránt régi erdélyi nemesi családból származott. Noha Bethlen Gábor fejedelemmel nem állt rokonságban, a családi emlékezet így is több kiváló politikussal, diplomatával, katonával és tudóssal büszkélkedhetett. Apai nagyapja, gróf Bethlen János a reformkori erdélyi országgyűlés mérsékelt liberálisainak vezére, anyai nagyapja, gróf Teleki Domokos, Deák-párti politikus és Erdély egyik vezető dualizmus kori közéleti tekintély volt.

A gyermek Bethlen István kilencéves koráig Erdélyben, olykor édesapjának mezősámsondi, máskor anyai nagyszüleinek gernyeszegi vagy kolozsvári kastélyában nevelkedett. Ekkor Bécsbe, a Monarchia egyik legrangosabb és igen előkelő iskolájába, a Theresianumba került, ahol tíz évig élt és tanult. Középiskolai tanulmányait 1893 nyarán fejezte be, kitüntetéssel. Ezt követően 1896 karácsonyáig a budapesti egyetem állam- és jogtudományi karát látogatta. A három és fél éves pesti jogászokodás után fél évet angol egyetemeken töltött, 1897 őszétől egy évig katona volt, majd 1900 nyaráig a magyaróvári agrárfőiskola előadásait hallgatta.

Tanulmányait befejezve visszatért Erdélybe, ahol átvette a szülői örökség őt illető részét, és gazdálkodni kezdett. Földingatlan-tulajdona 5 és fél ezer katasztrális holdat tett ki. Ennek évi jövedelme 19 ezer forintra rúgott, ami többé-kevésbé megfelelt egy miniszter éves szintre számított fizetésének.

Erdélybe visszatérve azonnal bekapcsolódott a helyi, majd az országos politikai életbe is. A megyegyűléseken már 1898–1899-ben is részt vett, képviselővé pedig először 1901-ben választották. A „politikacsinálás” – különböző szinteken – ettől kezdve elválaszthatatlanul hozzátartozott életéhez. Az 1919–1921-es időszaktól eltekintve 1901-től 1939-ig folyamatosan parlamenti képviselő, ezt követően pedig felsőházi tag volt. Emellett több gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális szervezet tagjaként vagy veze-

tőjeként is számottevő tevékenységet fejtett ki. 1918–1919-ben az ellenforradalmi erők egyik fő organizátora, 1919 őszén „titkos erdélyi miniszter”, 1920-ban a magyar béke delegáció főmegbízottja, 1921-től 1931-ig pedig miniszterelnök volt. 1931 után semmilyen kormányzati pozíciót nem vállalt. Horthy egyik tanácsadójaként és a jobbratulódó kormánypolitika konzervatív és konzervatív-liberális ellenzékének informális vezetőjeként ennek ellenére egészen 1944-ig a magyar politikai élet meghatározó személyisége maradt. A rendelkezésünkre álló szovjet dokumentumokból úgy tudjuk, hogy 1946. október 5-én hunyt el egy moszkvai rabkórházban.¹

Az a közel fél évszázad, amely Bethlen Istvánnak mint politikusnak átélni adatott, Magyarország újabb kori történelmének egyik legdrámaibb időszaka. 1901-ben, amikor először választották képviselővé, Magyarország még egy európai középhatalom része volt, a magyarság egésze tartozott szuverenitása alá, s az európai politikát európai hatalmak irányították. 1946-ban, amikor meghalt, az ország már negyedszázada a kisállami létet szokta, a magyarság negyede másodszor is kisebbségi sorba került, s Európa a két világhatalom egyik ütközési zónájává vált.

Ezzel egyidejűleg korszakos átalakulások történtek az ország belső életében is. Az arisztokrácia, amelynek gazdasági, társadalmi és politikai vezető szerepe a századfordulón még egyaránt vitán főlül állt, 1946-ra a szó szoros értelmében eltűnt – pontosabban: eltűntették – a magyar közéletből. A munkásság és a parasztság pedig, amelyeknek az ügye a századelőn még nem ritkán egyszerű rendőri, illetve csendőri ügy volt, a társadalmi és kulturális emancipálódás – régóta kívánatos és szovjet megszállás nélkül is elkerülhetetlen – útjára lépett.

Mindeme változások az egyéni életutak alakulását is nagymértékben befolyásolták. Számos 20. századi politikust ismerünk, aki pályáját a jobboldalon kezdte és a baloldalon fejezte be, vagy megfordítva. Bethlen István fél évszázados közéleti pályája nem tartozik az ilyen fordulatokban gazdag, nagy ívű életutak közé. Ahhoz a szellemi-politikai krédóhoz, amelyet részben a családi tradíciók és a környezet, részben pedig iskolai és a századvégi, millenniumi Magyarország szelleme plántáltak belé, és amelyet egyetlen jelzős szó szerkezettel liberális konzervativizmusnak nevezhetünk, élete végéig ragaszkodott. Ennek a számos kortársára is jellemző liberális színezetű konzervativizmusnak a politikai alfája és ómegája a 19. század eleji liberalizmus alapeszméinek, illetve a 19. század közepi hazai polgári átalakulás tényének az elfogadása és helyeslése volt. Határozottan szembenállt azonban ez az irányzat minden olyan törekvéssel, amely ezen a 20. században már egyre inkább megújításra váró társadalmi

1. Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* 2., átdolg. kiad. Budapest, 1999, Osiris.

és politikai rendszeren alapvető változtatást akart – akár a politikai jogok radikális kiterjesztése, akár azok megszüntetése (bolsevizmus, fasiszmus) formájában. Azon a fajta népképviselőten, amely a 19. századi liberalizmus elméletében és gyakorlatában egyaránt és kizárólag csak a vagyonos és művelt rétegek politikai érdekérvényesítési lehetőségeinek a biztosítását jelentette, és amelynek eredményeként a magyar arisztokrácia és birtokos nemesség továbbra is megtarthatta politikai vezető szerepét, Bethlen és társai lényegében a 20. századba lépve sem akartak változtatni. Vagy amennyiben mégis, akkor csak igen óvatosan és lassan, és mindig a történelmi fejlődés során szervesen keletkezett intézményeket és formákat megtartva vagy azokból kiindulva.

A 20. század első felének belső társadalmi viharai és nemzetközi fejleményei azonban Bethlen politikai nézeteit és gyakorlatát is befolyásolták és alakították, ha nem is olyan látványosan és nagymértékben, mint néhány kortársáét. Ahogy az ország életében, úgy az ő személyes pályáján is az 1918-as összeomlás, az azt követő forradalmak és végül Trianon jelentették a legnagyobb cezúrát. A második szakaszhatárt a harmincas évek közepére kialakult kül- és belpolitikai helyzet idézte elő. A hitleri Németország előretörése külpolitikailag hathatósan elősegítette a magyar revíziót. Belpolitikai szempontból ugyanakkor azokat az antiparlamentáris szélsőjobboldali törekvéseket erősítette, amelyek Bethlen konzervativizmusával stratégiailag éppúgy összeegyeztethetetlenek voltak, mint az 1919-ben megtapasztalt kommunizmus. Nyilvánvaló, hogy az ország kül- és belpolitikai helyzetének fenti változásai ugyanazon az eszmei bázison álló emberek számára is másféle feladatokat adtak, befolyásolták problémalátásukat, és politikai helyi értéküket is módosították. Ebben az értelemben Bethlen István három pályaszakaszát különböztethetjük meg: az 1918–1919 előtti, az 1918–1919 és 1933–1934 közötti, és végül az ez utánit.

A forradalmak előtti Bethlen politikájának meghatározó vonásai – az általánosságban vett konzervativizmuson túlmenően – az agrarizmus, a történelmi elitizmus és a kormánypolitikához képest markáns nacionalizmus volt. Mindhárom szorosan kötődött társadalmi helyzetéhez, azaz erdélyi arisztokrata nagybirtokos mivoltához.

Bethlen sohasem tagadta, sőt többször hangsúlyozta, hogy az 1848-as forradalom előtti „állami korlátok” és „fejedelmi szeszélyek” felszámolása, valamint a forradalom eredményeként kibontakozó „szabad gazdasági tevékenység” a 19. század második felében Magyarországon is „óriási anyagi fejlődést” hozott, és a „termelés szédületes fokozását” eredményezte.² Úgy

2. Diadalút. *Friss Hírek* [Hódmezővásárhely], 1920. szeptember 1.; Gróf Bethlen István az iparosok között. Uo. 1920. szeptember 23.

vélte azonban, hogy ez a fejlődés egyoldalúan az iparnak és a kereskedelemnek kedvezett. Az agrárszektor viszont hátrányos helyzetbe hozta. Ebből kiindulva bírálta a „korlátlan gazdasági szabadság” elvét, az „illoyális versenyszellemet”, sőt az ipar és a kereskedelem „idegen kezekbe”, azaz zsidó tulajdonba kerülését is. Mindezekkel egy határozottabb és kifejezettebb agrárius jellegű állami szociálprotekciónizmus elvét szegezte szembe. Ennek legfontosabb elemei a következők voltak: az ipar mérsékeltebb és a mezőgazdaság fokozottabb állami szubvencionálása, az agrárszektor hatékonyabb vámvédelme, a mezőgazdasági hitelek kamatfeltételeinek javítása, a hitbizományok rendszerének fenntartása, sőt kiterjesztése a közép- és kisbirtokokra, s végül a termelési, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek egész országra kiterjedő hálózatának a létrehozása.³

A 19. század utolsó harmadában kialakult liberális állam politikai intézményrendszerét ezzel szemben nem megváltoztatni vagy módosítani, hanem konzerválni akarta. Mivel választójoggal csak a vagyonos és/vagy művelt felsőbb rétegek – az összlakosság 6%-a – rendelkeztek, s így a történelmi elit, az arisztokrácia és a dzsentri politikai vezető szerepe továbbra is megmaradt, a liberális doktrína, illetve államberendezkedés és a tradicionális elitizmus ellentmondása a 19. század végéig élesen nem manifesztálódott. Egyre nyilvánvalóbbá vált azonban ez a konfliktushelyzet a 20. század elejétől kezdve. Ekkorra a magyar társadalomban jelentős városi polgárság és munkásság alakult ki, amelyek a parasztság lassan emancipálódó felső rétegeivel együtt a politikai érdekérvényesítés jogát kezdték követelni a maguk számára. A réginek és az újnak ebben a harcában Bethlen konzekvensen a régi, azaz a funkcionálisan progresszívból konzervatívva váló liberalizmus és ezzel összefüggésben a történelmi elit pozícióinak a megőrzése érdekében foglalt állást. Minden olyan törekvéssel, amely ezen a rendszeren érdemben változtatni akart (például a választójog demokratizálásával, vagyis kiterjesztésével és titkossá tételével), határozottan szembefordult.

Az arisztokrácia és a dzsentri nemzeti érdekként felfogott vezető szerepét Bethlen e rétegek történelmi érdemeivel és a nemzet irányításához elengedhetetlen tudásával és felhalmozódott tapasztalatával igyekezett igazolni. A feltörekvő új társadalmi rétegeket ezzel szemben úgy mutatta, mint amelyek mindeddig csak gazdasági téren értek el eredményeket. Ám arról, hogy milyen a politikai kultúrájuk, a nemzeti eszméhez és érdekekhez való viszonyuk, áldozatvállalási készségük stb., „semmit sem tudunk még”. Ez utóbbit

3. Lásd *Székel Lapok* [Marosvásárhely], 1901. szeptember 15. 2–3. p.; Gróf Bethlen István: *Emlékbeszéd gróf Károlyi Sándor felett*. Marosvásárhely, 1906, Maros-Torda Vármegyei Gazdasági Egylet.

1901-ben jelentette ki. 1910-ben, amikor régi és új harca kiéleződött, már jóval érdesebben fogalmazott. A demokrata és polgári radikális ideológiákat ekkor „nemzetellenes méreganyagként” jellemezte, és halaszthatatlan nemzeti feladatként láttatta azt, hogy „ez a méreganyag a közéletből eltávolíttassék”.⁴

Agrárius szociálprotekciónizmus és történelmi elitizmus ilyenformán szervesen kiegészítették egymást, és mint politikai programok a hagyományos vezető rétegek gazdasági, társadalmi és politikai hatalmának a megőrzését, illetve megszilárdítását célozták.

Az erdélyi románsággal, illetve Erdély jövőjével kapcsolatos bethleni koncepció kiindulópontja az a meggyőződés volt, hogy a románság politikai törekvéseinek jellege a 19. század végére megváltozott. Addig – hangoztatta 1907-es parlamenti szűzbeszédében és attól kezdve szinte évről évre – az erdélyi románság még Magyarországon belül követelte magának a nemzetiségi jogok tágabb körét. A román fejedelemségek egyesülését (1861) és a román állam függetlenségének nemzetközi szavatolását (1878) követően azonban egyre inkább tért hódított körében az irredentizmus, és valódi céljává Erdély és a román királyság egyesítése vált. Ebből a diagnózisból logikusan következett, hogy a magyar nemzetiségpolitika feladatát Bethlen egészen 1918-ig nem a kollektív nemzetiségi jogok vagy általában az állampolgári jogok kiterjesztésében, hanem a nemzetiségi és vegyes etnikumú vidékeken élő magyarság gazdasági és kulturális pozícióinak az erősítésében, illetve a románság további gazdasági térnyerésének a megakadályozásában látta, valamint politikai érdekérvényesítési és kulturális önszerveződési lehetőségeinek a korlátozásában.⁵

Konzervatív beállítottságából természetesen következett, hogy Bethlen nemcsak a Tanácsköztársasággal, hanem számos alapkérdésben már az 1918–1919-es demokratikus átalakulási kísérlettel is szembefordult. Élesen támadta a Károlyi-, illetve Berinkey-kormány földreformtervének szociális radikalizmusát és a pénzügy-politikai tervek gerincét alkotó progresszív vagyondézmát. 1919 februárjában saját, kormányellenes, jobboldali, konzervatív pártot (Nemzeti Egyesülés Pártja) alakított. A későbbiekben – 1919 tavaszán és nyarán – az emigráns magyar politikusokat tömörítő Antibolszvista Comité vezetőjeként tevékenykedett Bécsben. Az 1918–1919-es forra-

4. Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. II. köt. 317. p. (1911. január 3.)

5. Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VIII. köt. 149–157. p. (1907. április 10.); Gróf Bethlen István: *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest, 1912, Pátria Nyomda; uő: *A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben*. Budapest, 1913, Pátria Nyomda.

dalmi időszakot haláláig a magyar történelem egyik mélypontjának tartotta. E kor nagy megrázkódtatásai azonban egészében véve mégsem jobbra, hanem korábbi önmagához képest valamelyest balra sodorták.

Az új helyzethez való alkalmazkodás első lépéseként – 1918 őszén – feladta régi nemzetiségpolitikai koncepcióját, és Jászi Oszkár demokratikus rendezési elképzeléséhez közeledett. Meglazultak kapcsolatai az agrárizmussal is, amely pedig a forradalmak bukása után elérkezettnek látta az időt arra, hogy az ipart és a nemzetgazdaság egyéb ágazatait végre valóban alárendelje a mezőgazdaságnak. 1920 nyarán és őszén kiállt a 19. századi liberális örökség mellett, fellépett a különítményesek terrorakciói ellen, „bűnbocsánatot” ígért a szociáldemokratáknak, és megértést mutatott a parasztság földéhségének korlátozott mértékű kielégítése iránt.⁶

Bethlen „liberalizálódásának” és ezzel együtt járó balratolódásának, azaz jobbkozépre kerülésének négy egymást erősítő oka volt. Először: a nemzetiségeknek, mint az állam egységét és a magyar szupremáciát veszélyeztető kisebbségeknek a leválása. Másodsor: a forradalmak tanulságai, amelyek a hagyományos uralmi rendszer társadalmi és politikai alapjainak a kiszélesítése mellett szóltak. Harmadsor: a középrétegek egyes csoportjainak 1919–1920-as antiparlamentáris, jobboldali radikális és antiszemita fellépései, amelyek Bethlen ízlésével és politikai felfogásával elvileg és hosszabb távon taktikailag is összeegyeztethetetlenek voltak. S végül negyedsor: a győztes nyugat-európai országok liberális-demokratikus államberendezkedése, amelyhez egy velük szövetkezni, rájuk támaszkodni akaró kis országnak és politikusának elkerülhetetlenül hasonulnia kellett. Mindezek az eszmei-ideológiai hangsúlyeltolódások és részben új politikai irányvételek – kiegészülve remek taktikai érzékével – az ekkor 47 éves Bethlen Istvánt kiválóan alkalmassá tették arra, hogy a Trianon utáni újrakezdet vezető politikusa, miniszterelnök, s mint ilyen az ún. Horthy-rendszer konszolidációjának irányítója legyen.

A felmerülő problémák és a megoldandó feladatok jellege alapján Bethlen tízéves miniszterelnöksége négy egymást követő, kisebb időszakra osztható. Az első szakaszt (1921–1923) a belpolitikai stabilitás alapjainak a megteremtése, a másodikat (1923–1925) az ország pénzügyi helyzetének a szanálása és a gazdaság fellendülésének megalapozása jellemezte, a harmadikat (1927–1929) egy modern szociálpolitika alapjainak kialakítása, valamint a külpolitikai elszigeteltségből való kitörés és a revízióra való felkészülés határozta meg, a negyediket (1929–1931) pedig a nemzetközi gazdasági válság hazai jelentkezése és ennek következtében a konszolidáció válsága.

6. Romsics: *Bethlen István*. I. m. 105–173. p.

A belpolitikai stabilitást öt döntő lépéssel alapozta meg: a Habsburg-ház 1921. novemberi detronizációjával, amely kihúzta a szőnyeget a legitimista királypártiak alól és tartósította Horthy eredetileg ideiglenesnek gondolt államfői szerepét; az 1921. decemberi ún. Bethlen–Peyer-paktummal, amely normalizálta a Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer viszonyát; a jelentős parasztdemokrata szárnyal rendelkező Kisgazdapárt konzervatív beállítottságú, egységes kormányzó párttá formálásával 1922 februárjában; az 1919 őszén bevezetett viszonylag demokratikus választójog korlátozásával 1922 márciusában, amelynek következtében a választójogosultak összlakosságához viszonyított aránya 40%-ról 28%-ra csökkent, és a választók közel 80%-a a továbbiakban nyíltan szavazott; és végül a legbefolyásosabb szélsőjobboldali csoport, a Gömbös Gyula vezette ún. fajvédők kiszorításával a hatalomból 1923 nyarán. A belpolitikai konszolidáció befejező lépéseként került sor 1926-ban a régi főrendiház örökébe lépő új felsőház felállítására.

Politikai intézményeit és azok működését tekintve az ilyen módon létrejött kormányzati rendszer korlátozott, azaz autoriter elemeket is tartalmazó polgári parlamentarizmus volt. A parlamentáris demokráciákkal mindekelőtt a dualista időszakból átvett polgári liberális intézményrendszer – többpártrendszer, parlament, parlamentnek felelős kormány, a bíraskodás szuverenitása, pluralista szellemi élet – rokonította. Az autoriter állammal pedig ezen intézményi struktúra antidemokratikus működtetése, vagyis az, hogy a parlamentáris demokráciák gyakorlatától eltérően a politikai hatalomért folyó versenyből a társadalom jelentős csoportjait kizárták, a versenyben részt vevők számára pedig egyenlőtlen feltételeket biztosítottak. Ilyen, az érdekérvényesítés szabadságát korlátozó és az állampolgári egyenlőséget sértő elemek voltak a korszakban már példa nélküli nyílt szavazás és a központi végrehajtó hatalom túlzott befolyása, amelyek a dualista időszakot is jellemezték, valamint – új jelenséggént – a sajtószabadság korlátozása és a vallási, illetve faji diszkrimináció. Arra, hogy a kormánypárt megbukjon, és egy demokratikus típusú parlamenti váltógazdálkodás alakuljon ki, e rendszer keretein belül nem volt mód. A belpolitikai stabilitást, amely a forradalmi és ellenforradalmi időszak kaotikus viszonyai után az évtized közepére kialakult, a társadalom nagyobb része megnyugvással fogadta. Kétségtelen viszont, hogy ez a stabilitás nem demokratikus, hanem autoriter alapokra épült.

Gazdaságpolitikai szempontból Bethlen eleinte egy alapvetően önerőre támaszkodó, deflációs szanálási politika sikerének lehetőségében bízott. Külkereskedelem-politikai szempontból ugyanakkor a háború előtti, csupán mérsékelt vámokkal korlátozott szabadabb nemzetközi forgalom gyors

helyreállítását feltételezte. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy ez az út járhatatlan. 1921 végére, 1922 elejére ezért a kormány eldöntötte: nagyobb összegű külföldi kölcsönért folyamodik. Ennek kibocsátása 1924 júniusában kezdődött.

A pénzügyi stabilizációval közel egy időben került sor az új vámrendszer kidolgozására és életbeléptetésére. Ennek lényege az iparvédelem és -fejlesztés volt. Bethlen gazdaságpolitikájából, amelyet az agrárius érdekeltségek folyamatosan bíráltak, logikusan következett, hogy az évtized második felére jellemző fellendülés elsősorban az ipar területén mutatkozott meg. Az ipari termelés 1924 és 1929 között több mint 70%-kal emelkedett, és az 1929–1933-as gazdasági világválság előestéjén mintegy 12%-kal múlta felül a háború előtti szintet.

A gazdaság újjászervezése, fellendülése és az életkörülmények ezt követő javulása nagymértékben visszahatott a politikai életre. Belpolitikai szempontból a politikai stabilizáció befejezésének és a húszas évek második felére jellemző kiegyensúlyozott kormányzásnak az alapjait teremtték meg. Ugyanakkor egy átfogóbb szociál- és kultúrpolitika kialakításához is jobb feltételeket nyújtottak.

A szociálpolitikai reformok sora az 1920-as évek közepéig elhúzódó mérsékelt földreformmal kezdődött, és a társadalombiztosítás újjászervezésével folytatódott. A kötelező betegségi és baleseti biztosításban részesülők körét 1927-ben kiterjesztették, és egyben növelték a biztosítottak szociális kedvezményeit. Egy évvel később, 1928-ban bevezették a kötelező öregségi, rokkantsági, özveységi és árvasági biztosítást. Mindkét nagy biztosítási forma elsősorban a különböző városi munkásrétegekre terjedt ki, a mezőgazdasági munkásságra nem.

A szociálpolitika egyéb szektorai közül nagyobb előrehaladás történt még a lakásügy és a közegészségügy terén. 1920 és 1930 között 290 ezer új lakóház épült fel, ami közel 25%-os növekedést jelentett. Ugyanezen időszakban a százezer lakosra jutó orvosok száma csaknem megkétszereződött, a százezer főre jutó kórházi ágyak száma 329-ről 467-re emelkedett, s a csecsemőhalandóság 19 ezrelékről 16 ezrelékre csökkent.

A kultúrpolitika eredményei közül legnagyobb jelentőségű a népiskolai hálózat fejlesztése volt. Ennek is köszönhető, hogy az analfabetizmus aránya 15%-ról 10%-ra csökkent. Fontos volt továbbá a kolozsvári egyetem Szegedre, a pozsonyi egyetem Pécsre költöztetése, a debreceni egyetem felépítése, valamint az ösztöndíjrendszer kiterjesztése és a külföldi Collegium Hungaricumok hálózatának kialakítása. „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá” – han-

goztatta Bethlen kultuszminisztere, gróf Klebelsberg Kuno – saját korán is túlmutató érvénnyel.⁷

A trianoni határokat Bethlen vezetőtársaihoz és a társadalom politikailag tudatos részéhez hasonlóan igazságtalannak és megváltoztatandónak tartotta. Külpolitikájának legfőbb célja ezért mindvégig a határok revíziója volt. A kalandorság mindazonáltal e téren is távol állt tőle. „Ma Európa helyzete olyan, hogy békét akar mindenáron, és ha nem illeszkedünk bele Európa érdekeinek szövevényébe, ha nem alkalmazkodunk politikánkkal Európa érdekeihez, akkor akármennyire van igazunk, mint békebontó állíttunk oda, és semmi téren nem fogja siker koronázni tevékenységünket” – válaszolta kardcsörtető kritikusainak 1923-ban, Gustav Stresemann teljesítési politikájával összhangban.⁸ Fél évtized múltán, amikorra Olaszország nyíltan szembefordult a versailles-i status quóval, és Berlinben is megkezdődött a külpolitika vágányainak átállítása, egészen másként beszélt. Don Quijote azonban ezután sem lett.

A konszolidációs eredményeknek köszönhetően a konzervatív uralkodó rétegekkel, illetve kormányzati rendszerrel szembeni társadalmi ellenállás a húszas évek második felére jelentősen mérséklődött. Egyes feltételezések szerint nem kizárt, hogy ebben az időszakban még egy „titkos és széles körű választás is Bethlen Istvánnak biztosított volna majoritást a parlamentben”.⁹ Píllanatok alatt megfordult azonban az ország hangulata akkor, amikor a gazdasági világválság hazai jelentkezése következtében a nemzeti jövedelem növekedése megállt, majd visszazuhan, és az állami szociálpolitika addigi forrásai elapadtak. Az új helyzetben a társadalom minden régi ellentéte kiújult, s a kormányzattal szembeni bal- és jobboldali kritika egyaránt felerősödött.

Bethlen a válság alatt is konzervatív parlamentáris kormányzati rendszerének a megóvására törekedett, és mind a bal-, mind a szélsőjobboldali nyitás elől elzárkózott. A demokratikus ellenzék követeléseinek, amelyek a titkos választójog általánossá tételére és a szabadságjogok kiterjesztésére, illetve ezek alapján egy „nemzeti koncentráció” létrehozására vonatkoztak, makacsul és megingathatatlanul ellenállt. Az alsóbb társadalmi rétegek titkos választójoggal való felruházása – hangoztatta – a „nyers tömegek uralmához vezet”, és „azok az országok, ahol a tömegek uralma válik úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve”. Nem fogadta azonban el Horthy és az időközben honvédelmi miniszterré avanzált Gömbös statári-

7. Uo. 174–283. p.

8. Bethlen István gróf az ország helyzetéről. *Budapesti Hírlap*, 1923. október 16.

9. Bárány M. Gyula: *Quo vadis Domine Bethlen?* Budapest, 1929, Magyar Cobden Szövetség, 14. p.

um bevezetésére és különböző antiliberális és zsidóellenes lépések megtételére vonatkozó javaslatait sem. Az agrárlobbinak annyi engedményt tett, hogy 1930 nyarán bevezette az ún. bolettarendszert, amely a mezőgazdasági ártámogatás egy fajtája volt. Az ipari vámvédelem megszüntetéséhez azonban, ami az ipari árak csökkenését és néhány hazai iparág leépülését eredményezte volna, nem járult hozzá. Az ismét deficitessé vált államháztartás egyensúlyának biztosítása érdekében mérsékelt adóemeléseket vezetett be, és csökkentette a költségvetés kiadásait. Intézkedései nem voltak hatástalanok, ám csak kismértékű és átmeneti javulást eredményeztek. 1931 augusztusában ezért úgy döntött, hogy lemond, és másnak engedi át az elkerülhetetlenül népszerűtlenséggel járó megszorító politika irányítását. Visszavonulását átmenetinek gondolta, és azzal számolt, hogy a válságot nagy valószínűséggel követő gazdasági fellendülés idején ismét miniszterelnök lesz. Ismeretes, hogy a nemzetközi események alakulása és a belpolitikai élet válság alatti és utáni fejleményei miatt azonban erre már soha többé nem kerülhetett sor.¹⁰

A gazdasági válság és az erre válaszként adott állami beavatkozás világméretű térnyerése Bethlent megerősítették abbeli hitében, hogy a 19. századi „laissez faire” típusú liberális gazdasági modellhez többé nem lehet visszatérni. Eszményképévé egyre inkább az Egyesült Államokban és Németországban is eredményesnek mutakozó „irányított piacgazdaság” vált. A magántulajdont, a vállalkozás szabadságát és a verseny lehetőségét természetesen továbbra is a gazdaság alapvető működési feltételeinek tartotta.

Az irányított piacgazdaság koncepcióját a kor ideológusainak és politikusainak többsége a liberális intézményi struktúra felszámolásának, illetve korporatív jellegű átalakításának a programjával kötötte össze. A magyar vezetők közül ez jellemezte például Gömbös Gyula, Imrédy Béla és Teleki Pál törekvéseit is. Bethlen esetében azonban a legcsekélyebb mértékben sem mutatható ki ilyen összefüggés. Amikor – a harmincas évek első felében – Gömbös miniszterelnök a német és az olasz példa alapján egy fasiszta típusú tömegpárt megszervezését, valamint a parlament érdek-képviselési jellegű átszervezését fontolgatta, és ezzel összefüggésben felvetette a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek felszámolását, továbbá a baloldali sajtó likvidálását is, Bethlen határozottan szembefordult ezekkel a tervekkel. Egyik 1934-es előadásában azt igyekezett bizonyítani, hogy minden tartós szellemi és politikai irányzat a legfejlettebb népektől, Európában tehát Nyugatról indul ki. A 20. századi „pártdiktatúrák” ezzel szemben Kelet-vagy Közép-Európában keletkeztek, amelyek nemcsak hogy általánosság

10. Romsics: *Bethlen István*. I. m. 321–341. p.

Kötetünk egy tudományos konferencia szerkesztett anyagát tartalmazza, amelyet az Országgyűlés Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szervezett 2013. október 4-én *Gróf Bethlen István és kora* címmel. A kötet szerzői (Ablonczy Balázs, Gyáni Gábor, Gyurgyák János, Paksa Rudolf, Püski Levente, Romics Ignác, Sipos József, Tomka Béla, Tökéczki László, Ujváry Gábor, Ungváry Krisztián és Zeidler Miklós) különböző megközelítéssel és szemlélettel tekintik át a volt miniszterelnök pályáját, politikai tevékenységét és életművének utóéletét. Az Országgyűlés Felsőházában tartott konferencia résztvevőit Kövér László házelnök, mint a konferencia fővédnöke, és a család nevében ifjabb Bethlen István köszöntötték. Kötetünk egy most induló sorozat (Tudományos konferenciák az Országházban) első darabja, amelyet – reményeink szerint – újabbak követnek majd.

3200 Ft

ISBN 978 963 276 240 1

